

Uj e második kiadásban a könnyen kezelhető, jó bibliográfia, (II. 524—585. l.) mely természetesen nem teljes, hanem csak a javát adja, úgylátszik, a Mayer elvével: *legimus aliqua ne legantur* válogatva meg a műveket. — A könyv illusztrációi, különösen Kochéi, kitűnően vannak összeválogatva. Vogtéi ellen volna néhány aprólékos kifogásunk; főlöszlegesen tartjuk, hogy a Niebelungenlied A, B és C kézírataiból külön-külön mutatóványokat ad, de Hartmann von Auéból nem adott önálló mellékletet. Nem szívesen nélkülözzük az illusztrációt Hrosuithánál, Ekkehardnál vagy Meier Helmbrechnél sem.

Vogt és Koch irodalomtörténete, különösen új kiadásában, határozottan nagy nyereség, Anselm Satzernek most megjelenő munkája sem rontja e ennek tudományos és praktikus értékét. Ennél a munkánál csak a régi jó Koberstein régóta várt új kiadását üdvözölnök nagyobb örömmel.

G—s.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Levelek a Szerkesztőhöz.*)

1. Dr. Finály Gábor levele.

Budapest, 1906. május 14.

Az *Erdélyi Múzeum* új folyama I. kötet 1. füzet 58. lapján *Buday Árpád* úr a szamosújvári római castrumban lelt hatsoros csonka felirat tárgyalásának végén hivatkozik arra az olvasásra, a melyet az *Archaeologiai Értesítő*ben közöltem. Engedje meg igen tisztelt Szerkesztő úr, hogy pár szóval helyreigazítsam azt, a mit közlésemből helytelenül olvasott *Buday Árpád* úr.

Buday úr nem vette észre, hogy a feliratnak az első sorban VI-től FIL-ig terjedő része s ennek szélességében a többi sor is egyenes leolvasás a kőről, tehát én nem „fogadtam el“ a nominativusos végzetet, hanem olvastam s így nincs módomban tovább vitatni a nominativus helyességét s azt, hogy „az olvasás nagyjában azonos“ az övével. A hatodik sor kiegészítése, a mint az *Archaeologiai Értesítő*ben meg is irtam, nem tőlem, hanem *Ornstein* József nyug. őrnagy úrtól származik; én tőle köszönettel elfogadtam és közöltem, mint kifogástalanul elfogadhatót. B. úrnak a kifogása, hogy a *fecit* mellett accusativust *kell* találnunk, az epigrafiai kézikönyvek szerint oda módosúl, hogy az épületen álló feliratban az accusativus a *fecit* mellől legalább is épp oly gyakran hiányzik, mint a mily gyakran megvan. S mivel a felirat épülethez tartozott, fenntartom B. úrral szemben azt is, hogy *Antoninus Pius* alatt nemcsak a praetorium, hanem az egész kő-castrum épült.

*) Folyóiratunk 1. és 2. számaiban megjelent római felirattani czikkeinkre a következő négy levelet kaptuk, ezeket *Buday* úrnak alant következő válaszaival együtt adjuk. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy a második levél dr. *Pósta Béla* úrnak, az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* Érem- és Régiségtára igazgatójának szól.

Szerkesztő.

Dr. Finály Gábor úr első kifogása, hogy a szamosújvári kőről szóló cikkem végén azt állítottam, hogy ő „elfogadta“ a nominativusos végzetet, holott ő azt a kőről „olvasta.“ Tényleg így irtam s ez nem olyan rettentő bűn. Nevezetesen abban „az öt első sorban“, a melynek olvasását *nem* kifogásoltam — és pedig épen azért nem, mert ő látta a feliratot, én pedig nem (s ezt igen értelmesen meg is irtam) — vannak olyan *rövidítések*, a melyek kiegészítésére meg kell állapodni valamely végzetben, azaz *el kell fogadni* valamely végzetet, mert azok a rövidítések szükség esetén bármely casusban jól használhatók.

Másik kifogása az, hogy a 6. sor kiegészítését már nem „olvasta“, hanem „elfogadta“ Ornstein úrtól. Ezt én már akkor tudomásul vettem és ezért irtam „közlése szerint.“ Hogy ő hogyan jutott ehhez, az nem tartozott az én cikkem keretébe éppúgy, mint könyvismertetéseknel nem idézzük azt a helyet, a melyet a szerző idéz. Különben is sokkal jobban lekötötte figyelmemet a hivatkozott analogia. S ez az analogia nem lett tökéletesebbé azóta. Az a hibája, amit akkor említettem megvan ma is.

F. úr azonban határozottan rosszul olvas. Nevezetesen ezt írja: „B. úrnak az a kifogása, hogy a *fecit* mellett accusativust *kell* találnunk“ . . . Hát én ezt nem állítottam. Bizonyosságom az *Erdélyi Múzeum* 58. lapján levő utolsó bekezdés. Ismételni azt fölösleges. Csak azt teszem még hozzá, hogy abban, a mit ott megírtam, a kézikönyvek is nekem adnak igazat. A *Corpust* természetesen nem vehettem elejétől végig át ebből a szempontból. Megnéztem azonban Dessau, *Inscr. Lat. selectae*, Vol II. pars I. 346—481 ll. között több mint 700 ilyen feliratot és mi tűrés-tagadás..... úgy látszik, én tudtam a szabályt.

F. úr „mivel a felirat épülethez tartozott“ fenntartja velem szemben azt is, „hogy Antoninus Pius alatt nemcsak a praetorium, hanem az egész *kő-castrum* épült.“ Ezt a véleményt én is elfogadom, de csak fenntartással: ha majd be lesz bizonyítva.

2. Dr. Hampel József levele.

Budapest, 1906. május 17.

Kezembe akadván az *Erdélyi Múzeum* májusi füzete, nagy érdekléssel olvastam *Buday* Árpád úr közleményét . . . és természetes, hogy a két felirat nehézségein én is tünődtem. Az egyikben a kapott 4. sorbeli névre nézve nem próbálok javaslatot tenni, csupán azt hiszem, hogy abban nem rejthetik barbár név, egyrészt, mert a cohors főnöke elég rangos katona, oda római családból való nemeseket tettek, másrészt, mert ha belföldi ember volt, a ki nagyapja vagy apja révén római polgár lett, hamar elejti barbár nevét. Azért inkább egy kilencz betűs római névre gondoltam melyben A, E, N betűk vannak p. o. VALENTINVS — hátha ez talál? — ez találna az ő felszabadított rabszolgája nevével.

A felirat második bökkenője az utolsó előtti sor értelmezése, mely

épen nem fordul elő minden nap, sőt nem tudok reá hamarosan analogiát. *De rebus gestis*nek az az íze, mintha ez a Valentinus rabszolga foglalkozását jelentené: ez volt a praefectus magántitkárja vagy talán számtartója.

A második feliratban szántsándékkal ki van vésve a cohors IIII Hispanorum mellékneve; ilyesmi máskor is előfordul. Szerző nem adja okát, pedig közel esik: az csak császári melléknév lehet. — Nem tudom melyik illik inkább a hiányzó betűk helyére: ANTONINIANAE (esetleg rövidítésekkel) vagy SEVERIANAE szintén esetleg rövidítésekkel? stb. stb.

Hampel tanár úr levelét örömmel olvastam és őszinte köszönetet mondok érte. Örvendek, hogy figyelmét nem kerülte el az én szerény kis cikkem s mint a magyarországi archaeologiai törekvéseknek nemcsak hivatalos, hanem igazán hivatott irányítója, buzdító szavakkal sem fukarkodott.

Levelében tett megjegyzéseire a következőkben igyekezem igazolni magamat. Az első felirat 4-ik sorában rejtőző nomen azért vélem barbarus névből alakított rómainak, ez fejezi ki híven gondolatomat, — mert a betűnyomokból nem tudtam törzsgyökeres római nomen gentilére következtetni, akármelyik lehetőséget vettem is fel.

A VALENTINUS név nem talál oda, mert az M határozottan látszik. A rabszolga nevével való egyezés különben is véletlenül alapulna, mert az nem felszabadított rabszolga. Az utolsó előtti sor *de rebus gestis*e tudomásom szerint teljesen magára áll. Így, ámbár én is arra gondoltam, hogy a praefectus titkára vagy — hogy egészen korunkbeli szót használjak — számvivő altiszteje volt az illető, nem tartottam indokoltnak ezen feltevésnek kifejezést adnom, mert semmivel sem tudtam volna bizonyítani, még tekintélyemmel sem. Így tehát a tovább tanulmányozandó kérdések közé soroltam. A második felirat 7. sorában én is a cohors jelzőjéül szolgáló melléknevet sejtem. De nincsen egyetlen adat, és pedig sem irodalmi, sem epigrafiai, a mely ismerné ennek a cohors-nak bármilyen melléknevű jelzőjét. E mellett meg az összes eddig ismert emlékek arra mutatnak, hogy ez a cohors a II. században állomásozott Dacia területén s a szóban levő feliratokat én is ennek a századnak a közepére teszem. Lehet, hogy ez utóbbiban tévedek, de tény az, hogy a II. sz.-ból nincs egyetlen császár sem, a kit később memoriae damnatioval sújtottak volna, hacsak Commodusra nem gondolunk, de ez is a század utolsó tizedében jutott ehhez a büntetéshez. Ő előtte az utolsó Domitianus, még az I. században megkapja ezt az átkot.

Az összes lehetőségek felsorolásával pedig csak papírt és tintát fogyasztottam volna, anélkül, hogy az okot ismertebbé tettem volna, mint a milyen ma.

3. Király Pál levele.

Erzsébetváros, 1906. május 19.

A *Múzeum* legutolsó számában *Két római feliratos kö Énlakáról* című cikk első inscriptiójára a következő megjegyzéseim vannak:

Buday Á. úr a negyedik sor (AGE)M(P) betűit az olvasásban összevonja, s úgy véli hogy valamely pogány, illetőleg barbár cognomen rejlik benne. Ez alighanem tévedés. A következő olvasást ajánlom:

AGE(ntis) M(agistri) P(editum).

A negyedik sor első részét NEPOT nem veszem tulajdonnévnek, hanem főnévi jelzőnek, — s akkor így hangzik az egész felirat:

Dianae | Reg(inae) Sacrum | pro salute T(iti?) | age(ntis) m(agistri) p(editum) | nepot(is) praef(ecti) | coh(ortis) stb. Vagyis Titus vagy Tiberius, vagy efféle név tulajdonosa a praefectus helyettese volt s egyben unokája, — és neki dedikált feliratot rabszolgája Valentinus. —

Király Pál úr felfogásához nem járulhatok hozzá; de nem teheti azt magáévá más sem. A praenomen okvetlenül Titus, mert csak ennek lehet rövidítése az egyszerű T. Az utána következő sorban pedig feltétlenül a nomen gentile állt és semmi esetre sem valamely hivatal. A Nepos pedig cognomen volt e helyen. A szabad rómainak három neve volt a császárkorban. Ez olyan szabály, a melyet önkényes feltevésekkel nem lehet megdönteni.

4. Dr. Finály Gábor levele.

Budapest, 1906. márczius 19.

Csakugyan észrevettem magam is az E. M. füzete érkezésekor, hogy későn vettem észre azt, a miről irtam. Célom nem is a magam álláspontjának tisztázása vagy mentése volt, hanem *Buday* úr felvilágosítása. Ezért, ha leveletem közlés helyett vele méltóztatik közölni, a kinyomatás feleslegessé válik. De Buday úr most a 2. füzet 133. lapján is követ el olyan botlást, a milyent nem szívesen olvasok az *Erdélyi Múzeumban*. Az alólól 3-ik bekezdés végén *eddig ismeretlen oknak* mondja a *memoriae damnatio* alapján törölt (erasum) császárnevet [e specziális esetben SEVERIANAE (Severus Alexander), ANTONINIANAE (Heliogabalus) vagy hasonló melléknév alakjában], a mely ok annyira természetes, hogy a C. I. L. nem is említi fel!

Finály Gábor úr második levelére is meg van a válasz érdemben az eddig elmondottakban. Világos azokból, hogy a cohors neve után következő sor kitörlése ismeretlen okból történt. Ahhoz u. is, hogy az ok ismeretes legyen, kellene tudnunk, hogy mi állott ott eredetileg. De ezt nem tudjuk, mert a hipotézis csak a bebizonyítás után fogadható el ténynek. Addig semmi egyéb, mint egy olyan alaptalan föltevés, a melyet a legelső és legjelentéktelenebb tény-adat semmivé tehet. Lehet, hogy sohasem fogjuk megoldhatni ezt a kérdést, de ez nem ok alaptalan hipotézisek portálására. Így fogta fel ezt a C. I. L. is, midőn minden conjektura helyett — hall-

gat róla. És pedig nem azért, mert a F. úr szerinti ok, t. í. a memoriae damnatio olyan nyilvánvaló, hogy nem is tartja érdemesnek beszélni róla. Ha a Corpus köteteit ebből a szempontból kissé figyelmesen forgatjuk, azt látjuk, hogy a damnatio memoriae miatt törölt helyeken volt eredeti szöveget még akkor is igyekeznek megállapítani, ha helye új szöveggel jól-rosszul kitöltetett. Persze csak akkor, ha erre más alapja is van, mint a pusztá feltevés. (V. ö. VIII. 6307. 6306. etc.)

Tehát nem olyan *bottlás* volt az én állításom, a mely az *Erdélyi Múzeumot* kompromittálná. Oh nem! Egyszerűen egy kis óvatosság a toll használatában. A mi sohasem árt a tudományos pályán élő embernél, mert megbizhatóvá teszi abban, a mi keveset dolgozik.

Kolozsvár—Temesvár*.

1. Reichersdorffer Györgynek a Manucius Péter és Pál által 1596-ban Rómában kiadott Transsylvaniae descriptioja a 24. lapon a Szamos Thymnes nevérol tesz említést. A szöveg magyar fordítása: „*Dés* mezővárosnál Erdély folyója a Zamus folyik, melyet németül *Thymnesnek* neveznek; egyike az egész Erdély három legnagyobb folyójának.“ Mivel Reichersdorffernek régebbi kiadásai s a XVI. századi ismert magyar források nem említik ezt a nevet: hihető, hogy a kiadók a munka bővítéséhez felhasznált valamelyik külföldi forrásból vették át. K.

2. *Pesty Frigyes* a *Századokban* (1867. 196. l.) arról szól, hogy egy 1551. augusztus—szeptemberéről irt tudósítás (Brüsszeli Okm. II.) Temesvárról, mint kősziklán fekvő fellegvárról emlékezik meg. *Pesty* próbát teszen e valóban megoldhatatlan ellenmondás megfejtésére. Mivel ez a leírás a *Tomasch* folyónak addig ismeretlen jelentése alapján szól *Tomaschwar*-ról, méltán tünt fel Temesvár multja kutatója előtt a XVI. századi *Tomaschwar* fekvésének a mai Temesvárra nem illő leírása. Ma már tudjuk, hogy ez a *Tomaschwar*=Kolozsvár. E.

Rosnyai András.

Rosnyai Dávidnak, a török deáknak, fiai közül András örökölte apja irtó és fordító hajlamát. Még apja életében 1716-ban készen volt már egy latinból fordított, kis, vallásos munkája, a melyet nyomtatást utánzó, szép, rajzolt betűkkel maga tisztázott le. A kézirat 8×9.3 cm., 16. r., 86 levélből áll, arannyal metszve, minden lapján pirossal körülvonalozva, fekete bőrkötésben. — Teljes címe:

Stimulio Compunctio | nis | az | Szorongató Ösztön | Mellyet Deákból
ma | gyarul fordított s tulaj- | don kezével le irt M: Já- | rai Rosnai András,
u- | gyan ott maga, ideig va- | ló házánál. | In Anno 1716.

Előszavát Járában, 1716. Május 28-án írta s a következőleg számol be arról, hogy munkájára mi indította.

„Csak e minap akadván egy kis munka kezemben deák nyelven, melynek titulussa Szorongató ösztön: olvasgatván, két kiváltképpen való okot találtam benne, melyért magyarul fordítottam. Első, hogy oly kiváltképpen való válogatott szókkal teljes erősségekkel híjja a kegyes és

*) Ily című közleményünkre a következő adalékokat vettük.

szelid Jézus embert a penitenciára, hogy ha ércz-szive volna is valakinek, lágyulni s hajlania kellene; ellenben oly rettentő dolgokat ad elő ezen írás a megátalkodottak eleiben hogy csak a természeti okoskodás is megretten tőle, annyival inkább a jó lélek, a ki az Isten szeretetiben kíván megmaradni. Akármelyiket szabja magára az Ildvességet kívánó lélek, lehetetlen, hogy meg ne törje magát és ne győzedelmeskedgyék álnok praktikájú ellenségén. Második ok ez indított, hogy a boldogult léleknek állapotját husz részekben oly gyönyörűségesen megírja, hogy nincs oly bűnben buborékoló ember, a ki arra a dicsőséges állapotra ne kívánkoznék (nóha nem a megtérhetetleneknek ígértetett).“ (46—56. l.)

A fordítás, melynek latin eredetijét nem sikerült megtalálnunk, követi az előszóban érintett kettős beosztást. Első felében a 7a—46b lapig a Jézus Krisztus serkentő 12 okban megtérésre a bűnös embert; második felében (46b—86.) a jó léleknek magános beszélgetései vannak húsz részekre osztva.

A fordító előszavában azt, a mi hiba lenne munkájában, a maga erőtlenségének tulajdonítja, a mi jó, azért Istent dicséri. A latin eredeti hiányában nem állapítható meg, hogy a tárgyi oldalt nem tekintve e rövid fordításban mi volt Rozsnyai András főszempontja. Tény azonban, hogy a fordításnak Rozsnyai Dávid deákkal kevert magyarságától teljesen eltérő, dicséretesen tiszta nyelve van, melyben nemcsak a mondatszerkezetek, szólásmódok magyarosak, hanem egyáltalában latin szóra is alig találunk. A fordítónak több munkája nem ismeretes. Kézírata a mint 1863. július 1-én Rozsnyay István Maros-Járában utolsó leveleire bejegyezte — Rozsnyai Andrásról fiára: Ábelre maradt. Ez a kézirat első védőlevelére felírta, hogy 1787. április 21-én délután 3 órakor Csíkszentmártonban (ma Nyárádszentmárton, M.-Torda m.) fia született, a kit a csikfalvi református pap április 24-én Györgynek keresztelt. Rozsnyai György szintén tulajdonosa lett a kéziratnak. Ő adta aztán a fiának Istvánnak, a ki 1863-ban 74 évesnek írta magát, azzal a meghagyással adta át a családi könyvecskét unokájának Rozsnyay Ferencznek, „hogy ő is bántódatlan adja a következő maradéknak“. A XVIII. század elejéről való irodalmunk e tudunkkal eddig ismeretlen terméke Rozsnyay Ferencz nyug. kir. táblai bíró fiánál, Rozsnyay Dávidnál van.

Kelemen Lajos.

Az Erd. Nemz. Múzeum kéziratárának törzsgyűjteményében egy stylionarium van, a melyet eredetileg 1748-ban R. Bányay József írt le. Később Branyiskai Nagy László tulajdonába jutott s 1798. novemberében a mint egy bejegyzéséből megállapítható, már az övé volt. Ő írta belé egy papirosszeletre a következő kis költeményt:

Jaj csillagom teremtette,
A Benyovszki regementje
Veti lábát a csepőkbe,
Marsirozik Debreczenbe.
Isten hozzád égi város,
Nekem mennyben mennem káros,
Meholt eleimmel hogy együtt lehessenek:
Alig várom, innen pokolba mehessek.

Nagy László más kézírataiban is jegyzett fel közmondásokat, verseket, kuriózumokat. E versnek is valószínűleg nem szerzője, csak följegyzője.